

Poslední populace karpatského pralesního reliktu řasnatky žebornaté v ČR – z červené knihy našich měkkýšů

Karpaty, pohoří rozkládající se převážně ve východní části Evropy, se České republiky pouze jemně dotýkají. Ale i přesto u nás žije řada karpatských endemitů, což platí také pro měkkýše. Mnozí z nich se dokonce neomezují na vlastní karpatská pohoří, ale jejich areály sahají podstatně více na západ, do Českého masivu. Až na jižní Šumavu pronikly druhy jako např. skelníčka karpatská (*Vitrea transsylvanica*), řasnatka nadmutá (*Macrogastra tumida*) nebo nádolka nadmutá (*Vestia turgida*). Lesní karpatské druhy se sem rozšířily v době největšího zalesnění v poledové době, tedy v počátku atlantiku (před 6–7 tisíci lety; klimatické optimum pro lesy), a postupným ústupem a kácením lesů byly mnohé populace odříznuty od těch původních v Karpatech. Jedním z nejzajímavějších zástupců karpatské malakofauny v ČR je bezesporu ekologicky velice vyhraněná řasnatka žebornatá (*Macrogastra latestriata*).

Tento plž má 13–15 mm vysokou a přibližně 3,5 mm širokou ulitu, štíhle vřetenovitou a pravidelně žebornatou, rudohnědé barvy (obr. 1). Ústí je stejně jako u ostatních řasnatek okrouhlé a bez járku. Typickým znakem řasnatky žebornaté je přítomnost prahovitého dolního záhybu, který spojuje hltanový mozol s příčkou srpovitou (obr. 2). Tento záhyb lze spatřit při pohledu do ústí ulity. Dalším typickým rysem ulity jsou silná a tupá žebra, která jsou umístěna relativně daleko od sebe. Těmito znaky se dá celkem bezpečně odlišit od řasnatky lesní (*M. plicatula*), jež se vyznačuje ulitou velmi podobného vzhledu a navíc se pravidelně vyskytuje na lokalitách řasnatky žebornaté.

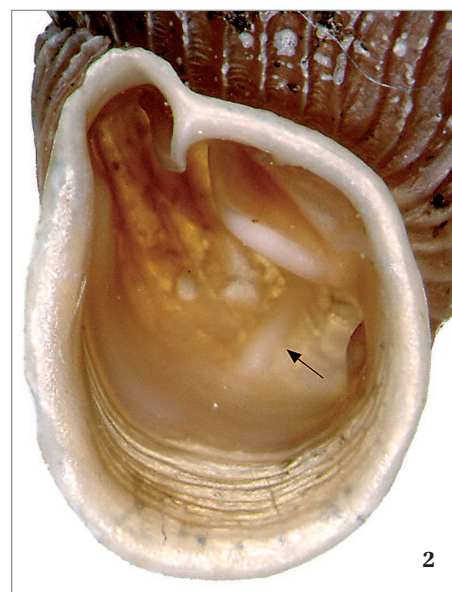
Systematicky patří řasnatky do čeledi závornatkovití (*Clausiliidae*). Tato čeleď u nás čítá 26 zástupců, přičemž 6 druhů náleží ke karpatským endemitům. To není nijak překvapivé vzhledem k tomu, že v Karpatech tato čeleď dosahuje jedné z nejvyšších druhových diverzit v rámci mírného pásu. Řasnatka žebornatá však není považována za zcela výlučného endemita Karpat, má spíše karpatsko-baltské rozšíření. V minulosti se dokonce rozlišovaly dva poddruhy – *M. latestriata latestriata* v Karpatech a *M. l. borealis* v Pobaltí, Bělorusku a Rusku. Novější poznatky však toto dělení zpochybňují. Západní hranice řasnatky žebornaté prochází i přes naše území, ačkoli její nejzápadnější výspou je okolí polského města Gorzów. Recentní rozšíření tohoto druhu u nás donekdávna zahrnovalo pouze Moravskoslezské Beskydy (7 lokalit), Vsetínské (jedna lokalita) a Oderské vrchy (jedna lokalita). Na-

opak v epiatlantiku, tedy v době lesního optima holocénu, kdy teplota i vlhkost běžně překračovaly dnešní průměrné hodnoty, zasahoval její areál až do pískovcové oblasti Českého ráje – lokalita Kopřivák (Živa 2006, 1: 34). Během pozdního holocénu se pak z celých Čech, ale také z Moravského krasu a velké části Bílých Karpat vytratila a souvisle přežila pouze dále na východě. Jejím nejzápadnějším současným výběžkem v ČR tak bylo údolí Jezernice v Oderských vrších, kde se její populace také nedávno podařilo ověřit (16. září 2010 J. Myšákem).

Během malakologického průzkumu na území CHKO Jeseníky v letech 2009–10 byla řasnatka žebornatá poprvé nalezena v Hanušovické vrchovině a Hrubém Jeseníku. Konkrétně šlo o zříceninu hradu Rabštejn ve stejnojmenné přírodní rezervaci, kde byli zjištěni dva živí jedinci tohoto druhu (24. října 2009, J. Myšák). Později byla zaznamenána také v bukových porostech na levém břehu říčky Oskavy (dva jedinci, 9. srpna 2010, A. Lacina) a ještě severněji ve vysoko položených svahových bučinách (1 080 m n. m.) nad řekou Mertou (11 jedinců, 2. srpna 2010, A. Lacina). Na těchto stanovištích žije řasnatka žebornatá spolu s dalšími vzácnými karpatskými druhy měkkýšů, jako je vlahovka karpatská (*Monachoides vicinus*), modranka karpatská (*Bielzia coeruleans*) či skalnice lepá (*Faustina faustina*). Tyto nálezy řasnatky žebornaté jsou poměrně překvapivé, protože všechny uvedené lokality již byly v minulosti podrobeny malakologickému zkoumání, ale řasnatka tu nalezena nebyla. Platí to pře-

1

2

1 Celkový pohled na ulitu řasnatky žebornaté (*Macrogastra latestriata*). Uлита má výšku 13–15 mm a šířku okolo 3,5 mm. Typické je rudohnědé zbarvení a silná žebra.

2 Pohled do ústí ulity řasnatky s důležitým determinačním znakem – prahovitým dolním záhybem mezi příčkou srpovitou a hltanovým mozolem (šipka). Snímky M. Horsáka, není-li uvedeno jinak

devším pro PR Rabštejn (obr. 3), která se stala cílem malakozoologů již počátkem 20. stol. Vzhledem k ekologické charakteristice druhu, zejména jeho vazbě na pra-

3 Zřícenina hradu Rabštejn

a stejnojmenná přírodní rezervace je jedna z malakologicky nejčinnějších lokalit v CHKO Jeseníky. Příznivé podmínky a zachovalost lesních porostů v okolí hradeb umožňují přežívání řady vzácných plžů včetně reliktní populace řasnatky žebornaté. Foto J. Chlapka

vání padlých stromů vede zákonitě k naprostému vymizení dendrofilní složky malakofauny, což je nešvar odehrávající se i v řadě našich chráněných území. Rovněž odkorňování má za následek ztrátu úkrytů, neboť holé kmeny jsou pro měkkýše i další organismy nevhodné.

Dnešní fragmentovaná krajina a vzácnost zachovalých pralesovitých porostů znemožňuje opětovné osídlení míst se zaniklými populacemi druhů vázaných na tyto v současnosti již reliktní biotopy. Suchozemští plži patří převážně k organismům s omezenou schopností se šířit (vagilitou), a proto jsou fragmentací vhodných stanovišť obzvláště ohroženi. Je proto velice důležité se snažit zbytky citlivých dendrofilních malakofaun, které se na našem území udržely od dob klimatického optima holocénu, nalézat a také chránit. Řasnatka žebornatá představuje ukázkového zástupce a rovněž nepochybného indikátora těchto reliktních ostrůvků plně rozvinutých a minimálně ochuzených lesních společenstev v České republice.

Data pro tento článek byla částečně získána v rámci projektu Vytvoření komplexního monitorovacího systému přírodního prostředí Moravskoslezského kraje, který byl realizován Moravskoslezským krajem a podpořen grantem z Norska prostřednictvím Finančního mechanismu EHS a Norska. Vznikla rovněž za podpory specifického výzkumu Ústavu botaniky a zoologie PřF MU v Brně (MUNI/A/0976/2009) a ve spolupráci se Správou CHKO Jeseníky, L. Vokasovou a M. Horsákem.

lesovité porosty, se jako velmi nepravděpodobná jeví možnost novodobého šíření, a proto lze předpokládat, že byla v minulosti přehlédnuta. Nové lokality z CHKO Jeseníky nyní představují nejzápadnější stanoviště řasnatky žebornaté u nás a Hrubý Jeseník se zdá být daleko více ovlivněn karpatskou faunou, než bychom očekávali.

V červeném seznamu (Beran a kol. 2005) je tato řasnatka zařazena mezi kriticky ohrožené zástupce naší malakofauny. Je totiž velice citlivá vůči antropogennímu narušení, a proto se považuje za spolehlivého indikátora nejzachovalejších lesních porostů. Do současnosti u nás přežila pouze v horských lesích pralesovitého charakteru, kde vyhledává úkryty pod kůrou padlých kmenů nebo v mechu při bázi stromů. Pouze za vlhka vylézá na trouchnivějící větve a kmeny, kde zřejmě seškrabává nárosty řas nebo houbová mycelia.

Má také vysoké nároky na vlhkost prostředí a jeho úživnost, což potvrzuje hojně zastoupení měsíčnice vytrvalé (*Lunaria rediviva*) v bylinném patře mnoha jejích lokalit (PR Rabštejn, Jezernické údolí, NPR Mionší).

Naštěstí leží všechna známá naleziště řasnatky žebornaté ve zvláště chráněných územích. Její přítomnost by však nyní bylo vhodné zohlednit i v plánech péče a managementu těchto fragmentů našich přirozených lesů. Zachování populací přísně dendrofilního druhu, kterým řasnatka žebornatá bezesporu je, podmiňuje v první řadě udržení přirozené dřevinné skladby lesních porostů. Neméně významnou roli hraje dostatek mrtvé dřevní hmoty. Padlé stromy poskytují cenná útočiště nejen tomuto druhu, ale i mnoha dalším ohroženým druhům plžů a jiných organismů. Odstraňování prakticky veškerého dřeva a odstraňo-

Milan Řezáč, Ondřej Machač

Evropský pavouk roku 2011 – pokoutník nálevkovitý

Na světě žije přibližně 500 druhů pokoutníků (čeleď *Agelenidae*). V Evropě se jich vyskytuje 150, v České republice 10. Důležitým znakem této čeledi je nápadný pár dvoučlankových zadních snovacích bradavek. U pokoutníků rodu *Agelena* jsou tyto bradavky obzvláště nápadně prodloužené, jejich druhý článek je téměř dvakrát delší než článek první. Dalším významným rozlišovacím znakem pokoutníků je přítomnost alespoň čtyř tenkých senzorických chlupů (trichobotrií) na hřbetní straně chodidlového článku prvního páru nohou. Letošním pavoukem roku byl evropskými arachnology vyhlášen jeden zástupce této skupiny, a to pokoutník nálevkovitý (*Agelena labyrinthica*).

Tento druh pavouka je poměrně velký, tělo samců bývá dlouhé 8–12 mm, u samic 10–14 mm. Hlavohruď mají žlutohnědou, po stranách se dvěma širokými podélnými pruhy, které se směrem dopředu zužují. Základní barvou zadečku je šedohnědá, uprostřed s šedým pruhem, lemovaným po stranách bílými „stříškami“ připomínajícími vánoční stromek. Podobný druh pokoutník štíhlý (*Allagelena gracilens*) je menší a nemá tak kontrastní zbarvení.

Pokoutník nálevkovitý obvykle žije na osluněných suchých biotopech s nízkou vegetací a roztroušenými keři. Najdeme ho podél cest, v suchých trávnících nebo lesních okrajích, vzácněji v prosvětlených lesích. V České republice je hojný v nížinách i podhůří. Dospělí jedinci se většinou objevují v červenci a srpnu.

Své charakteristické síť vytváří tento pavouk na trávě nebo jiné nízké vegetaci, vzácně na hustých keřích do 1 m výšky. Na vhodných lokalitách můžeme vidět velkou hustotu sítí. Nejnápadnější částí sítě je vodorovná plachetka ústící do rourky, která slouží jako úniková cesta nebo úkryt, také zde dochází ke svlékání a ho-